

Deset lekcí

Fareed Zakaria

pro postpandemický svět

PROSTOR

Fareed Zakaria
Deset lekcí pro postpandemický svět

PROSTOR

Deset lekcí

Fareed Zakaria

pro postpandemický svět

přeložili Veronika Maxová a Jaroslav Veis

PROSTOR | PRAHA | 2021

© Fareed Zakaria, 2020
All rights reserved
Czech edition © PROSTOR, 2021
Translation © Veronika Maxová, Jaroslav Veis, 2021

ISBN 978-80-7260-489-0

Danovi, Joanně a Gideonu Roseovým

Budoucnost nikdy nepromluvila –
a jako němý ani náznakem
neprozradí slabiku z toho
co pyšného z ní přežije –

ale až v ní to nové uzraje
předloží nám je v činu –
čímž předejde přípravě –
úniku – nebo náhradě

Emily Dickinsonová

(přeložil Zdeněk Hron)

OBSAH

ÚVODEM	
Netopýří efekt	13
LEKCE PRVNÍ	
Připoutejte se	25
LEKCE DRUHÁ	
Ne velikost vlády, ale kvalita vládnutí je to, oč tu běží	41
LEKCE TŘETÍ	
Trhy na všechno nestačí	68
LEKCE ČTVRTÁ	
Lidé by měli naslouchat expertům – a experti lidem	88
LEKCE PÁTÁ	
Život je digitální	110
LEKCE ŠESTÁ	
Aristotelés měl pravdu – jsme společenší tvorové	136

LEKCE SEDMÁ Nerovnosti se prohlubují	162
LEKCE OSMÁ Globalizace není mrtvá	182
LEKCE DEVÁTÁ Svět je opět bipolární	202
LEKCE DESÁTÁ Někdy jsou největšími realisty idealisté	225
ZÁVĚREM Nic není psáno	248
PODĚKOVÁNÍ	257
POZNÁMKY K JEDNOTLIVÝM STRANÁM	261
POZNÁMKY KE ZDROJŮM	330

ÚVODEM

Netopýří efekt

Noviny *The New York Times* to nazvaly „ježatou kouřící kuličkou, která okupuje svět“. Koncem ledna 2020 dostali Alissa Eckertová a její kolega Dan Higgins z amerického Centra pro kontrolu a prevenci nemocí (CDC) za úkol nový koronavirus nakreslit. Mělo to být něco, „čeho si lidé všimnou“, řekla později novinám Alissa Eckertová. Zpodobnili ho tedy jako stříbrnou kuličku se sytě červenými bodlinami. Koronavirus v jejich podání vypadal znepokojivě a brzy ho bylo všude plno, v novinách, v časopisech, v televizním zpravodajství. Když si dnes budete chtít představit, jak asi vypadá, pravděpodobně se vám vybaví právě obrázek Eckertové a Higginse nebo některá jeho odvozenina. V poněkud morbidním světě profesionálních medicínských ilustrátorů se takovému zobrazení říká „beauty shot“ – jde o pohled na jedinou virovou částici hodně zblízka, takže působí hrozivě a vypadá velká. Ve skutečnosti má však nový koronavirus rozměry asi jedné desetitisíciny tečky na konci této věty.

Běžná rada zní, myslíte na velké věci. Ale možná bychom měli začít myslet na ty malé. Velká, tradiční

nebezpečí, jako je vojenský útok nebo invaze, na která se připravujeme, jakkoli je nepravděpodobné, že nás ohrozí, si představit umíme. Umíme si na ně také naplánovat symetrické reakce. Vlády utrácí biliony dolarů za budování ozbrojených sil, sledují pohyby armád po celé planetě, během vojenských manévrů se cvičí na střet s potenciálním nepřítelem. Samotné Spojené státy vydávají rok co rok na obranu tři čtvrtě bilionu dolarů. A přece nejsme připraveni ubránit se útoku nepatrného mikroorganismu. Klidně se může stát, že největší hospodářské, politické i společenské škody od druhé světové války způsobí lidstvu tohle virové smítko.

Nenapsal jsem knihu o pandemii, ale spíš o světě, který se v jejím důsledku začíná rodit, a především o tom, jak na pandemii reagujeme. Každý velký šok se může projevit různě v závislosti na stavu světa v dané době a na tom, jak na něj lidé zareagují – zda odpoví vystrašeně, nebo ho popřou, eventuálně se mu přizpůsobí. V případě nového koronaviru je jeho dopad dán tím, že svět je hluboce propojený, že na pandemii většina zemí nebyla připravená a že ve chvíli, kdy propukla, mnohé společnosti – včetně těch nejbohatších – uzavřely ekonomiku způsobem, jaký nemá v dějinách obdoby.

Napsal jsem knihu o „postpandemickém světě“, a to nikoli z důvodu, že by koronavirus byl už za námi, ale protože jsme překročili kritický práh. My, kdo na tomto světě dnes žijeme, jsme byli téměř všichni moru ušetřeni – až doposud. Teď už však víme, jak vypadá pandemie. Víme, čemu čelíme a co stojí proti ní zasáhnout. Pandemie covidu-19 může přetrvávat, ale i když virus, který ji způsobil, vymýtíme, je téměř jisté, že se v budoucnosti objeví jiné nemoci. Víme to, máme tuto zkušenost, a proto tedy žijeme v nové – postpandemické – éře.

Jaké přesně jsou důsledky této pandemie? Někteří lidé se domnívají, že to bude stěžejní okamžik moderních dějin, chvíle, která navždy změní jejich směřování. Jiní věří, že s vakcínou se věci rychle vrátí k normálu. A další zase soudí, že pandemie dějiny příliš nezmění, ale značně je urychlí. Poslední scénář se zdá být nejpravděpodobnější. Lenin prý řekl, že „jsou desetiletí, kdy se nic neděje, a jsou týdny, během nichž se odehrají celá desetiletí“. Postpandemický svět bude nejspíš v mnoha ohledech zrychlenou podobou světa, který jsme znali. Když se náš život zrychlí, události už nebudou probíhat normálně a jejich důsledky mohou být ničivé, dokonce smrtelně nebezpečné. Ve třicátých letech 20. století se řada rozvíjejících se zemí plynule modernizovala a lidé se přesouvali ze zemědělství do průmyslu. Sovětský svaz se rozhodl tento proces brutálně urychlit. Následná kolektivizace zemědělství způsobila hladomor, „likvidaci“ milionů rolníků, upevnění diktatury a deformaci sovětské společnosti. Svět na steroidech mohou sužovat nepředvídatelné vedlejší účinky.

Postpandemický svět bude pro země, firmy, ale zejména pro jednotlivce jiný. I když se hospodářství i politika navrátí k normálu, s lidmi to bude jinak. Budou mít za sebou mimořádnou, obtížnou zkoušku a budou žít s pocitem, že si novou šanci těžce vydobyli. V románu Williama Maxwella *They Came Like Swallows* (Přilétli jak vlaštovky) z roku 1937 se jeden z hrdinů, který prodělal španělskou chřipku, nemůže zbavit pocitu „neustálého údivu (překvapilo ho to – nikdo, ani on sám netušil, že jeho život bude takhle vypadat)“. Jakmile nejhorší pomine, vynoříme se v „bledém, studeném světle zítřka“. Tak píše Katherine Anne Porterová ve své zčásti autobiografické próze *Pale Horse, Pale Rider* (Bledý kůň,

bledý jezdec) z roku 1939 o tom, jak ona sama přežila epidemii španělské chřipky. Poslední věta zní: „A teď už bude čas na všechno.“

SMRTÍCÍ EPIDEMIE MÍVAJÍ NÁSLEDKY

Měli jsme si všimnout, že se blíží. Koronavirus může být nový, avšak epidemie nová není. Literatura západní civilizace jednou z nich začíná. Hned v prvních verších *Iliady* se Homér zmiňuje o moru, který kosí řecké vojsko. Ukáže se, že je to pomsta bohů určená jejich veliteli, namyšlenému, hrabivému a svárlivému králi Agamemnónovi. Také první seriózní dějiny napsané na Západě se odvíjejí od morové nákazy. Thúkýdidovy *Dějiny peloponnéské války* popisují vleklý konflikt mezi dvěma supervelmocemi té doby, Athénami a Spartou. Když se schylovalo k válce, prohnala se Athénami strašlivá vlna nákazy, která zahubila spoustu bojeschopných občanů, a – což bylo nejdůležitější – o život přišel i vojevůdce Periklés, kterého stěží mohl někdo nahradit. Soupeřící strany měly rozdílné politické systémy: Athény byly demokracií, Sparta tvrdě řízenou militaristickou společností. Sparta nakonec zvítězila, je však možné, že nebýt epidemie mohly zvítězit Athény. Dějiny Západu se mohly vydat jiným směrem a demokracie, pulzující životem, se mohla stát úspěšným příkladem, hodným následování, a ne pouhým plamínkem, který zazářil a po chvíli zhasl. Smrtící epidemie mívají následky.

Dosud největší následky měl dýmějový mor, který vypukl ve Střední Asii kolem roku 1330 a během následující dekády se rozšířil do Evropy. Jeden středověký kronikář obvinil Mongoly, že nemoc šíří po celém kontinentu,

když do janovských pevností katapulty vystřelují nakažená těla obětí moru – takhle zpočátku vypadaly biologické zbraně. Mor se však šířil spíš prostřednictvím globálního obchodu, skrze karavany a lodi dopravující zboží z Orientu do významných přístavů – Messiny na Sicílii a Marseille ve Francii. Chorobě se říkalo černá smrt, roznášely ji blechy parazitující na kryších, útočila na lymfatický systém obětí a byla příčinou utrpení a umírání v míře, jaká dodnes nemá obdoby. Za obětí jí padla téměř polovina obyvatel Evropy. Dýmějový mor patří k nemocem, které nebyly nikdy zcela vymýceny. Světová zdravotnická organizace (WHO) každoročně hlásí několik stovek případů, ale dnes ho naštěstí dokážeme vyléčit antibiotiky.

Následky dýmějového moru byly otřesné. Historici soudí, že vzhledem k velkému počtu mrtvých bylo tehdejší hospodářství zcela rozvráceno. Podle Waltera Scheidela začala být pracovní síla tak vzácná a půdy bylo tolik, že mzdy rostly a nájmy klesaly. Manuálně pracující získávali lepší vyjednávací pozici, šlechta o ni přicházela. Z větší části západní Evropy začalo mizet nevolnictví. Dopady na různé země se samozřejmě lišily podle toho, jaká byla jejich hospodářská a politická struktura. Tam, kde došlo k represím, míra nerovnosti narostla. Ve východní Evropě využili feudálové bída a chaosu k tomu, aby svou pozici upevnili a naopak tu nevolnictví poprvé zavedli. Vedle materiálních důsledků vyvolal mor také intelektuální revoluci. Ve 14. století se mnozí Evropané začali ptát, proč Bůh takové peklo na zemi dopustí; začali zpochybňovat ustálenou hierarchii, což nutně vedlo k tomu, že se Evropa zbavila středověké malátnosti a nastoupila renesance, reformace a osvícenství. Ze smrti a hrůz se zrodila věda,

modernita a růst. Covid-19 nás bohudíky nenutí čelit tak obrovské úmrtnosti. Může však pandemie naší doby vyvolat podobný duchovní i společenský sebezpyt a způsobit našemu sebeuspokojení stejný šok?

Když se historik William McNeill, který je autorem zásadní práce *Plagues and Peoples* (Morové rány a národy), snažil vyřešit záhadu, jak mohly malé oddíly evropských vojáků tak rychle dobýt latinskoamerické říše s miliony obyvatel a obrátit je na křesťanskou víru, (například proti aztécké říši vyrazil španělský dobyvatel Hernán Cortés s šesti sty muži), obrátil pozornost k epidemiologii. McNeill dospěl k závěru, že důvodem bylo šíření infekčních nemocí. Španělé s sebou nepřivezli jen pokročilejší zbraně, ale také neštovice, vůči nimž už byli – na rozdíl od domorodých obyvatel – imunní. Odhadovaný počet obětí osciluje mezi počátečními 30 procenty populace a 60–90 procenty v průběhu celého 16. století – šlo o desítky milionů lidí. McNeill zvažuje i „psychologické působení choroby, která hubila pouze indiány, zatímco na Španěly neměla žádný vliv“. Domorodí obyvatelé mohli podle něho dojít k závěru, že cizinci vyznávají silnější božstvo. To by také vysvětlovalo, proč se jich tolik vládě Španělů podrobilo a konvertovalo ke křesťanství.

Pandemií, kterou neseme v paměti nejčerstvěji, je španělská chřipka, která zachvátila svět uprostřed první světové války a zabila asi 50 milionů lidí, což je víc než dvojnásobek počtu vojáků, kteří padli v boji. (Pojmenování španělská tato chřipka nedostala proto, že by se rozšířila ze Španělska, ale proto, že tato země byla za války neutrální, a tudíž tamní zpravodajství nepodléhalo válečné cenzuře. Zprávy o propuknutí nemoci proto přicházely zejména ze Španělska, takže mnoho

lidí se domnívalo, že odtamtud pochází i nemoc.) Vědecké poznání se od počátku 20. století významně posunulo. Tehdy virus ještě nikdo nemohl spatřit, a ještě méně se vědělo o tom, jak s novou infekcí bojovat: elektronový mikroskop ani antivirotika dosud nebyly objeveny. Tři nejdůležitější zásady doporučované tehdejšími lékařskými autoritami – dodržování odstupu, používání roušek a mytí rukou – však patří i dnes mezi čtveřici nejdůležitějších opatření zpomalujících šíření koronaviru do doby, než bude k dispozici široce dostupná vakcína. Čtvrté opatření, pravidelné testování, přidala až moderní doba.

V pozdějších desetiletích se rychle šířily SARS, MERS, ptačí a prasečí chřipka a ebola. Řada expertů varovala, že už brzy budeme s velkou pravděpodobností čelit opravdové globální pandemii. Na vědomí to vzala i veřejnost. Bestseller Richarda Prestona *Zákeřná Ebola* (The Hot Zone, 1994, česky 1996) detailně popsal původ viru Eboly. Film *Nákaza* (Contagion, 2011), inspirovaný epidemií SARS v letech 2002–2003 a pandemií prasečí chřipky v roce 2009, pracoval s představou viru, který si po celém světě vyžádá 26 milionů obětí. Bill Gates na diskusním setkání TED Talks v roce 2015 varoval, že „pokud něco zahubí v nejbližších desetiletích víc než 10 milionů lidí, nejspíš to bude vysoce infekční virus“. V roce 2017 jeho varování zaznělo na Mnichovské bezpečnostní konferenci ještě hlasitěji, když ve svém projevu předvídal, že během příštích 10–15 let podobná pandemie s velkou pravděpodobností skutečně propukne.

V té době už nebylo třeba žádné velké předvídavosti, abychom si takovou pandemii dovedli představit a abychom zároveň snášeli argumenty, proč je třeba

investovat čas, zdroje i energii k jejímu zastavení. Když v červnu 2017 prezident Donald Trump navrhl rozpočtové škrty ve financování klíčových organizací, které mají na starosti veřejné zdraví a nemoci, věnoval jsem tomu část svého pořadu na CNN, kde jsem řekl:

Jedna z největších hrozeb, kterým Spojené státy čelí, vlastně není vůbec velká. Fakticky vzato je drobná, mikroskopická, tisíckrát menší než špendlíková hlavička. Smrtící patogeny, ať už vytvořené lidmi, nebo přirozené, mohou spustit globální zdravotní krizi, které Spojené státy vůbec nejsou připraveny čelit. [...] Stačí se ohlédnout o sto let zpátky do roku 1918, kdy pandemie španělské chřipky zahubila po celém světě odhadem 50 milionů lidí. V mnoha ohledech jsme dnes dokonce ještě zranitelnější. Hustě obydlená města, války, přírodní katastrofy a mezinárodní letecká doprava mohou způsobit, že smrtící virus šířící se v zapadlé africké vesničce může být během čtyřiaadvaceti hodin roznesen po celém světě včetně Spojených států. [...] Biologická bezpečnost ani globální pandemie neberou ohledy na hranice mezi státy. Patogeny, viry a nemoci využívají k zabíjení rovné příležitosti. Až krize nastane, budeme si všichni přát, abychom měli víc finančních zdrojů a dokázali lépe globálně spolupracovat. V tu chvíli však už bude příliš pozdě.

A taky už příliš pozdě bylo. Měli jsme dost varovných znamení, abychom se na covid-19 připravili. Kromě konkrétních nebezpečí jsme však měli rozpoznat i obecnou schopnost pandemie vyvolat šok celého našeho systému.

Nový mezinárodní systém, který vznikl po skončení studené války, charakterizovala trojice sil, jedna

geopolitická, druhá ekonomická a třetí technologická: byla to moc Spojených států, volný trh a informační revoluce. Zdálo se, že vše dohromady funguje a svět směřuje k větší otevřenosti a prosperitě. Pořád to však byl svět plný krizí – a některé z nich jsme pod kontrolou neměli: balkánské války, asijský finanční kolaps, útoky z 11. září 2001, globální finanční krizi a nyní covid-19. Třebaže se od sebe liší, něco podstatného mají tyto krize společné. Všechny představují *asymetrické šoky* – začínají jako malé a končí seismickými vlnami zasahujícími celý svět. Zvláště to platí o třech z nich, které mají nejtrvalejší důsledky – o 11. září 2001, o finančním krachu v roce 2008 a o koronaviru.

Útoky z 11. září 2001 otráslý celým světem a ukázaly, jaký odpor tento nový svět vyvolává, čehož si Západ dříve příliš nevěšmal. Do centra pozornosti se tak dostaly zběsilost islámského radikalismu, napětí na Blízkém východě a komplikované vztahy Západu k obojímu. Napadené Spojené státy byly donuceny k tvrdé odpovědi. Země nejenže posílila a rozšířila domácí bezpečnostní aparát, ale také zahájila válku v Afghánistánu a Iráku a na řadě dalších míst uskutečnila přesně zacílené operace. Za „válku proti terorismu“ utratila podle jednoho odhadu 5,4 bilionu dolarů. Válečné tažení přineslo potoky krve, revoluce, represe a vlny uprchlíků, na kontě má miliony obětí a s jeho důsledky se potýkáme dodnes.

Druhý otrěs byl odlišný – byl to finanční krach, důvěrně známý už z minulosti. Dobré časy vedly k růstu hodnoty aktiv, což následně vedlo ke spekulacím, později k bublinám, a nakonec k nevyhnutelnému kolapsu. Krize začala ve Spojených státech, rychle se rozšířila po celém světě a uvrhla ho do nejhoršího hospodářského poklesu od časů velké hospodářské krize. Ekonomika

se vzpamatovávala pomalu, avšak trhy rostly a s nimi i rozdíly mezi světem kapitálu a světem práce. Politické následky krize byly spletité a zničující. I když ji způsobila bezskrupulóznost soukromého sektoru, v mnoha zemích se lidé ekonomicky nepřiklonili k levici, nýbrž se kulturně posunuli doprava. Obavy z hospodářského vývoje se promítly do kulturních úzkostí, do odporu k přistěhovalectví a do nostalgické touhy po návratu do důvěrně známých starých časů. Všude na Západě posílil pravicový populismus.

Třetí otrěs prožíváme právě teď. Možná bude největší ze všech a dozajista je nejglobálnější. Začal jako zdravotní problém v Číně a brzy se proměnil v globální pandemii. To byl však pouhý počátek. Medicínská krize podnítila souběžný lockdown veškerého podnikání na celém světě a vyústila do „velkého ochromení“ – do zastavení ekonomiky. Do jisté míry mohou hospodářské škody způsobené touto pandemií soupeřit se škodami způsobenými velkou hospodářskou krizí. Politické důsledky se v následujících letech budou projevovat různými způsoby v různých zemích. Sociální a psychologické dopady – obavy, izolace, pocit zbytečnosti – mohou přetrvávat dokonce ještě déle. Covid-19 hluboce a setrvale ovlivňuje každého z nás a ničivost jeho dopadů zatím nedokážeme plně pochopit.

Každou z těchto tří mohutných globálních krizí přitom spustilo něco malého, zdánlivě jednoduchého. Třeba útoky z 11. září 2001: byly dílem devatenácti mladíků ozbrojených nejjednoduššími a nejobyčejnějšími zbraněmi, malými noži, které se příliš nelišily od nožů používaných před čtyřmi tisíci lety v době bronzové. Těchto devatenáct mužů však odstartovalo dlouhou řadu válek, zpravodajských operací, vzpour a jejich

potlačování, které zasáhly celý svět. Nebo se zamysleme nad počátkem globální finanční krize – byl jím jeden obskurní finanční produkt, „swap úvěrového selhání“, jakýsi typ převážně hypotečního zajištění, znovu a znovu vázaný s jinými produkty, dělený a porcovaný, prodáváný a přeprodáváný až do doby, než z toho povstal trh o objemu 45 bilionů dolarů, tedy třikrát větší, než je celá americká ekonomika, a dosahující tři čtvrtin objemu globální ekonomiky. Když tento trh zkrachoval, stáhl s sebou celé světové hospodářství a spustil vlnu populismu. Kdyby nebylo swapu úvěrového selhání, Donald Trump by se možná nikdy nestal prezidentem.

A pokud jde o pandemii, všichni teď sledujeme, jak drobná virová částice kolující v těle netopýra v čínské provincii Chu-pej dostala na kolena celý svět – tohle byl ten pravý příklad motýlího efektu, kdy jediný mávnutí motýlích křídel může ovlivnit počasí na druhém konci světa. Malé změny mohou vyvolat velké následky. Když se v rozvodných elektrických nebo počítačových sítích poškodí jeden drátek a jeho zátěž se přenesou na další, který také nevydrží, může to vyvolat řetězovou reakci, jež postupně zesiluje, podobně jako počáteční drobné zčeření hladiny může zmohutnět do burácející vlny. Říká se tomu „kaskádové selhání“. Malá porucha v softwaru nebo porouchaný transformátor mohou vypnout celý systém. Něco podobného se děje i v biologii. Drobná infekce v krvi může způsobit malou krevní sraženinu, která v následné řetězové reakci může vyvolat masivní infarkt – tomuto procesu se říká ischemická kaskáda.

Dříve byly epidemie považovány za cosi, na co lidé nemají vliv a za co nenesou zodpovědnost. Původ odborného medicínského výrazu pro chřipku *influenza* lze vystopovat do italské historie k lidovému názoru, že na

nachlazení a horečky mají vliv hvězdy.* Během času se však náhled na problém změnil a lidé si začali víc všimnout skutečných projevů nemoci, čímž učinili významný krok k jejich řešení. Francouzi nemoc začali nazývat *grippe*, což je odvozeno od slovesa *gripper* – uchvátit, zachvátit – a patrně se to vztahovalo k pocitu sevření jícnu a hrudi; výraz se pak v různých podobách přenesl i do dalších jazyků. Prudké a mohutné chřipkové vlny s kaskádovým efektem zachvacují v desetiletých intervalech svět zhruba od roku 1900. Bude jich víc. Nikdo je nevymyslel, ale nejsou ani zcela náhodné. Zdá se, že k mezinárodnímu systému, který jsme vytvořili, neoddělitelně patří. Abychom rozpoznali rodící se postpandemický svět, musíme tento systém pochopit. Jinými slovy, musíme pochopit svět, v němž žijeme.

* Z italského *influenza* – vliv. (Pozn. překl.)

LEKCE PRVNÍ

Připoutejte se

Pandemie covidu-19 je nová a mnohá naše každodenní počínání a očekávání obrátila vzhůru nohama. Odhalila přitom některé aspekty světa, které jsou naopak velmi staré. Stav nouze upozornil na jednu z nejstarších pravd mezinárodní existence – že každá země si nakonec musí poradit sama. Když pandemie udeřila, státy, které dlouhá léta spolupracovaly (například v Evropě), uzavřely hranice a soustředily se na vlastní přežití. Znalce mezinárodních vztahů to nepřekvapí. Vědí totiž, že nejdůležitější rozdíl mezi domácí a zahraniční politikou spočívá v tom, že v zahraniční politice neexistuje žádná vyšší moc, žádná světová vláda, žádný leviatan dohlížející na mezinárodní pořádek. Mnozí myslitelé proto mezinárodní vztahy pojali jako oblast nepřetržitého střetávání a ustavičných konfliktů. Podle Thomase Hobbesa zaujímají státy vždy „postoj gladiátora – s namířenými zbraněmi se upřeně pozorují“. Přesněji řečeno, dějiny jsou tvořeny obdobími válek – ale i míru. Během minulého století prožily jednotlivé země delší dobu v míru než ve válce. Obchod,

cestování a investice vzkvétaly. Země si vytvářely mechanismy a instituce, s jejichž pomocí spolupracovaly a řešily společné problémy. V krajní nouzi však nakonec jednala každá sama za sebe.

Covid-19 zasáhl svět, jehož základní struktura se tvořila v letech po skončení studené války. Poté, co rivalita supervelmocí ustoupila stranou a rozkvetl globální obchod, se jednotlivé státy propojily vazbami danými vzájemnou závislostí. Ekonomická integrace však vytvářela protiproudy, jednotlivé země začaly soupeřit o výhody a geopolitickou výzvou se stali noví hospodářští konkurenti. Právě v této době se informační revoluce postarala o to, že se všechno – zboží, služby, kultura i ideje – začalo závratnou rychlostí přesouvat po světě. Stejně jako nemoci. Všechny hmotné i nehmotné statky proplouvají všemi zeměmi světa, ale žádná z nich si je nemůže po svém přetvořit. Všichni jsou propojeni, nikdo však neřídí. Jinými slovy, svět, v němž žijeme, je otevřený, rychlý – a tudíž, téměř z definice, *nestabilní*.

Bylo by obtížné vnést do něčeho tak dynamického a otevřeného stabilitu. Ukazuje se, že v každém systému lze ze tří vlastností – otevřenosti, rychlosti a stability – dosáhnout pouze dvou. Otevřený a rychlý systém, jako je svět, v němž žijeme, bude z podstaty nestabilní. Rychlý a stabilní systém bude směřovat k uzavřenosti, příkladem může být dnešní Čína. Pokud bude systém otevřený a stabilní, bude spíše líný a pomalý než dynamický. Jen si vzpomeňte na Rakousko-Uhersko nebo na osmanskou říši v 19. století. Byly rozlehlé, otevřené, plné rozmanitosti – a stagnující. Toto „trilema“ vychází z konstatování technicky orientovaného byznymena Jareda Cohena, podle něhož si počítačové sítě

musejí zvolit dvě ze tří vlastností: otevřenost, rychlost, nebo bezpečnost. Svou verzi „politického trilematu“ mají i ekonomové: volný pohyb kapitálu, nezávislost centrálních bank a pevný měnový kurz. Všechna tato trilemata jsou poněkud odbornická, ale sdílejí jedno poučení: pokud je vše otevřené a rychlé, může se systém nebezpečně vymknout kontrole.

Například naše vysoce dynamická podoba globálního kapitalismu může vést nejen k mimořádnému růstu, ale také k finančním kolapsům a hospodářským zvratům. Od poloviny třicátých do počátku osmdesátých let 20. století, kdy byly finanční trhy víc regulované, docházelo k finančním panikám jen občas. V posledních desetiletích, kdy vlády finanční sektor deregulovaly, jsme svědky jedné krize za druhou: latinskoamerická dluhová krize, kolaps úspor a půjček, mexická „tequilová“ finanční krize, asijské zhroucení z přehřátí, ruská dluhová krize, imploze dlouhodobého kapitálového managementu, prasklá technologická bublina, globální finanční krize. Otevřenější, dynamičtější, nestabilnější.

Vytvořili jsme svět, který jede nepřetržitě na plné obrátky. Během posledních dvou století nabyt rozvoj lidské společnosti ve všech ohledech dramaticky na rychlosti, přičemž za posledních několik desetiletí ještě přidal. Lidé déle žijí, více vytvářejí i konzumují, obývají větší prostory, spotřebovávají více energie, produkují více odpadu a emitují více skleníkových plynů. Jeden příklad: zpráva OSN z roku 2019, sepsaná 145 odborníky z 50 zemí, dospěla k závěru, že „stav přírody globálně upadá mírou v dějinách lidstva nebývalou“. Konstatuje, že 77 procent souše bylo lidským působením „závažně proměněno“, a totéž platí o 66 procentech ploch světových

oceánů. Ekosystémy se hroutí, biodiverzita mizí. Zhruba jednomu milionu rostlinných a živočišných druhů (z celkového počtu osmi milionů) hrozí vyhynutí, některým už během několika desítek let. Souhrn všech tlaků a nevyvážeností je zdrojem mnoha nebezpečí – některá z nich dokážeme předvídat, jiná nikoli.

AKCE A REAKCE

Chceme-li tento model vytrvalých akcí a reakcí pochopit, musíme si připomenout tři velké krize 21. století – 11. září 2001, finanční krizi a covid-19 –, z nichž první byla politická, druhá ekonomická a třetí přírodní. V případě první krize jsme byli svědky toho, jak údajně nezastavitelný nástup kapitalismu, demokracie a americké hegemonie vyvolal v části islámského světa rozlícenou, násilnou reakci. Západ a jeho hodnoty vtrhly do všech koutů planety, ale ukázalo se, že ne každý je z toho nadšený. Ostrá reakce roztrpčené menšiny – vždyť terorismus je zbraní slabých – svět naprosto vyvedla z míry.

Krize roku 2008 byla důsledkem ekonomiky, jejíž finanční sektor zcela zdivočel a v níž bankovní inženýrství vynášelo mnohem víc než inženýrství skutečné. Wall Street přicházela se stále inovovanými ezoterickými produkty, deriváty se vršily a lidé byli povzbuzováni, aby šli i s očekáváním nižšího výnosu do větších a větších rizik. Přidejme k tomu neúprosný tlak na pořízení vlastního bydlení, který vedl státní i soukromé firmy k tomu, aby lákaly stále víc lidí ke koupi stále větších domů, a tedy i k většímu zadlužení. Systém nakonec dospěl k takové provázanosti, že stačil nepatrný

posun v cenách bydlení a všechno krachlo. Krize byla ekonomickým ekvivalentem kaskádového zhroutilí.

Pandemii samotnou můžeme považovat za tvrdou odplatu přírody. Styl, jakým dnes žijeme, je v podstatě pozvánkou pro zvířecí viry, aby nás nakazily. Americké Centrum pro kontrolu a prevenci nemocí odhaduje, že tři čtvrtiny nových lidských chorob mají původ u zvířat. Byl to případ AIDS, eboly, SARS, MERS, ptačí a prasečí chřipky a s největší pravděpodobností i nového koronaviru. Proč se zdá, že v posledních desetiletích přeskakují nemoci ze zvířat na lidi rychleji než dřív? Protože v mnoha částech světa dnes žijí lidé divokým zvířatům podstatně blíže. Rozvíjející se země se modernizují tak rychle, že to budí dojem, jako by prožívaly několik století současně. Ve městech, jako je Wu-chan, vybuodovala Čína pokročilou a technicky rozvinutou ekonomiku; ve stínu mrakodrapů tu však stále fungují trhy s divokými a exotickými zvířaty, a vzniká tu tedy výbušná situace, v níž se viry mohou přenášet ze zvířat na lidi. Navíc lidé, kteří v těchto místech žijí, jsou dnes mnohem mobilnější než dřív a informace, zboží, služby – a také nemoci – rychle sdílejí.

Vinu na této situaci má však i naše ničení přírodních biotopů. Někteří vědci se domnívají, že s tím, jak lidé šíří civilizaci do přírody – budují silnice, aby získali půdu, mýtí pralesy, stavějí továrny a hloubí doly –, se zvyšuje pravděpodobnost přenosu nemocí ze zvířat na člověka. Zdá se, že covid-19 pochází od netopýrů, kteří jsou hostiteli mnoha dalších virů, včetně virů vztekliny a eboly. Proč zrovna netopýři? Protože mají dobře vyvinutý imunitní systém a obranné mechanismy – během letu například zvyšují svou tělesnou teplotu na úroveň horečky, kterou přežijí jen odolnější viry. Viry, jež jiné živočichy

rychle oslabí, netopýřům nejen neuškodí, ale navíc se u nich i snadněji šíří.* Netopýři žijí ve velkých koloniích natěsnáni na sebe, takže jejich sídliště jsou pro přenos virů dokonalým prostředím. Nedaleko od San Antonia v Texasu je jeskynní rezervace Bracken Cave, kde sídlí největší známá netopýří kolonie. Od března do října se tu shromáždí přes 15 milionů mexických dlouhoocasých netopýřů, kteří brázdí noční oblohu a vytvářejí na pohled i na poslech tak úžasné scény, že se jim někdy říká *batnado*, netopýří tornádo.

Dřív žili netopýři daleko od lidí. Když jsme však začali jejich biotopy narušovat, staly se z jejich nemoci i naše nemoci. V Malajsii lidé už léta mýtí deštné pralesy, aby získali dřevo a také půdu pro pěstování palem olejných. Odlesňování tamní kaloně postupem času vytlačuje do míst, kde jsou schopni přežít. Stěhují se hromadně do blízkosti prasečích farem, kde se živí plody mangovníků a dalších ovocných stromů, které tam rostou. Virus jménem Nipah, jehož hostitelem jsou kaloni, tak v roce 1998 zřejmě nakazil prasata, od nichž se pak infikovali dělníci na farmách. K něčemu podobnému došlo patrně i v případě nového koronaviru, který zřejmě nalezl nejprve mezihostitele – nejspíš luskouna, jehož šupiny se užívají v tradiční čínské medicíně –, a teprve potom nakazil lidi. „Každý den děláme něco, co může spustit

* Právě z tohoto důvodu jsou netopýři jakožto zásobárny virů (včetně nejrůznějších koronavirů) předmětem výzkumu v zařízeních, jako je Virologický institut ve Wu-chanu. Někteří lidé soudí, že nový koronavirus unikl právě z této laboratoře. Tvrzení nebylo dosud ničím potvrzeno, avšak měli bychom mít na paměti, že v takovýchto zařízeních i přes dodržování těch nejprísnejších bezpečnostních pravidel normy BSL-4 už v minulosti k únikům došlo; například v roce 2007 unikly z laboratoře ve Velké Británii viry způsobující kulhavku a slintavku.

pandemii,“ říká Peter Daszak, přední expert na ekologii nemocí. „Musíme si uvědomit, že tuto situaci nemá na svědomí jen příroda. Jde o důsledek toho, co přírodě způsobujeme my.“

Čím víc se hospodářský rozvoj zrychluje a čím většího počtu lidí se dotýká, tím větší rizika podstupujeme, aniž bychom si to vůbec uvědomovali. Například spotřeba masa: čím jsou lidé bohatší, tím víc masa jedí. Když se něco takového děje globálně, má to závažné důsledky: *každý rok* je na světě kvůli masu zabito asi 80 miliard zvířat (ryby do toho započteny nejsou). Uspokojit tak obrovskou poptávku je velmi nákladné, zejména pokud jde o životní prostředí a naše zdraví. Živočišné produkty jsou celosvětově zdrojem pouhých 18 procent kalorií, avšak na jejich získání je využíváno až 80 procent rozlohy zemědělské půdy. Maso dnes produkujeme stejně, jako jsme to dělali v 19. století, zvířata chováme natěsnaná na sebe za strašlivých podmínek. Většinu hospodářských zvířat – v Americe se odhaduje, že je to 99 procent, celosvětově 74 procent – chovají zemědělské velkopodniky. (Maso dobytka, který se pase venku, patří mezi luxusní produkty.) Rozsáhlé provozy představují pro mocné viry něco jako Petriho misky. „Výběr zvířat se specifickými geny chovaných na farmách (s žádoucími vlastnostmi, jako jsou u kuřat velké prsní svaly) způsobuje, že jsou geneticky téměř identická,“ konstatuje Sigal Samuelová z amerického serveru Vox. „Znamená to, že viry se mohou snadno šířit z jednoho zvířete na druhé a cestou nenarazí na genetickou variantu, která by je mohla zastavit. Virus, který se šíří v hejnu či ve stádu, může dokonce nabývat na virulenci.“ Nedostatek genetické rozmanitosti odstraňuje „imunologické průseky, které by šíření nákazy zastavily“. Samuelová

při této příležitosti cituje biologa Roba Wallace: „Zemědělská velkovýroba je nejlepší způsob, jak vyselektovat co nejnebezpečnější patogeny.“

Prasečí chřipka H1N1 propukla v roce 2009 nejspíše v severoamerických prasečích velkovýkrmnách, stopy ptačí chřipky vedly pravděpodobně do velko-drůbežáren ve východní Asii. Ve velkovýkrmnách se také skvěle selektují nové bakterie rezistentní vůči antibiotikům – dobytek či drůbež tu dostávají masivní dávky antibiotik, které většinu bakterií zabijí, ty nejsilnější z nich však přežijí. Profesor Robert Lawrence z Univerzity Johnse Hopkinse o nich říká, že „jsou největším zdravotním rizikem velkovýkrmů“. Podle Centra pro kontrolu a prevenci nemocí na infekce vyvolané bakteriemi rezistentními vůči antibiotikům každoročně onemocní asi 2,8 milionu Američanů a 35 tisíc jich na ně zemře. Tedy každých 15 minut jeden člověk. Globálně to obnáší 700 tisíc lidských životů za rok. Navzdory tomu spotřeba masa každoročně stoupá.

LÁKAVÝ OSUD

Je zvláštní, že jsme se v Americe nepoučili z toho, jak nečekanou reakci může vyprovokovat kvapný a neplánovaný rozvoj. Přitom Spojené státy už mají za sebou několik podobných zkušeností, zejména období silných prachových bouří *Dust Bowl* v třicátých letech 20. století, které byly největší ekologickou katastrofou v dějinách Severní Ameriky. Tehdejší události nás nepřestávají fascinovat, popisují je knihy a vykreslují je filmy. Drsný příběh zoufalců hnaných prachovými bouřemi inspiroval Johna Steinbecka k napsání románu *Hrozny*

hněvu, v němž líčí úděl lidí, které bychom mohli nazvat prvními klimatickými uprchlíky. Je to příběh lidské aktivity, která přírodu vyprovokovala k reakci.

Velké pláně jsou polopouštní oblast na východ od Skalnatých hor a na západ od řeky Mississippi. Nad velkými pustými prostrami se prohání vítr, často až zuřivý. Po staletí, snad i tisíciletí si příroda vystačila s tím, že na pláních rostla tráva, která nekompaktní svrchní vrstvu půdy držela pohromadě. Koncem 19. století však průkopníci, kteří vyrazili na Západ za příslibem úrodné půdy, začali prérii obdělávat a travou porostlé plochy proměnili v obilná pole. Farmáři vykáceli i stromy, které sloužily jako větrolamy, a půdu znovu a znovu orali, až veškerá tráva zmizela a zbyla jen tenká nezpevněná vrstva ornice pokrývající tvrdou spodní horninu.

Pak přišlo špatné počasí. Od roku 1930 zasáhly tento kraj čtyři vlny sucha. Se suchem přišly i náporů větru – zuřivá vichřice odnášela veškerou ornici silou, jakou dosud zažil jen málokdo, a bouře ženoucí prach do výše zatemnily celou oblohu. Do roku 1934 odnesly vichřice ornici z plochy o rozloze 40 milionů hektarů. Utrpení všech ještě zvyšovalo nebývalé horko – rok 1934 byl ve Spojených státech až do roku 1998 nejteplejší v historii měření. Tisíce lidí umíraly a miliony prchaly pryč. Farmáři, kteří zůstali, se propadli do bídy trvající desetiletí.

Podobným způsobem pokoušíme osud den co den. Klimatická změna představuje rozsáhlé téma, které si zaslouží vlastní knihy a vlastní varování. Zde si ale vystačíme s konstatováním, že jsme právě svědky vlivu této změny na téměř všechny složky životního prostředí. Zvětšuje se část světa, kde panuje tropické klima, což vytváří ještě příznivější podmínky pro šíření infekcí. Stále větší rozloha zemědělské půdy se také

mění v poušť – podle odhadu OSN je to každou minutu 23 hektarů. V roce 2010 to Luc Gnacadja, který stojí v čele boje OSN proti odlesňování, označil za „největší environmentální výzvu naší doby“ a varoval, že „mezi námi a naším vyhynutím leží pouhých 20 centimetrů svrchní vrstvy půdy“. Osmatřiceti procentům zemského povrchu hrozí, že se promění v poušť, přičemž část této plochy ohrožuje víc než klimatická změna čerpání příliš velkého množství spodní vody – tedy něco, čemu lze snáze zabránit. Jedním z klíčových světových vodních zdrojů je zvodeň (voda akumulovaná v hornině) Ogallala, která se rozkládá pod polopouštními oblastmi Jižní Dakoty, Nebrasky, Kansasu, Oklahomy a Texasu a která poskytuje zhruba třetinu spodních vod zavlažujících americké farmy. Zdánlivě bezedná studna je ve skutečnosti vyprazdňována agrobiznyssem tak rychle, že hrozí, že za necelých padesát let se smrskne o 70 procent. Pokud tato podzemní zvodeň vyschne, bude muset nepřetržitě pršet 6 tisíc let, aby se znovu naplnila.

Můžete namítnout, že to není nic nového. Lidé ovlivňují přírodní procesy od chvíle, kdy se naučili rozdělávat oheň. Změny nabraly na rychlosti poté, co jsme vynalezli kolo, pluh, a nejvýrazněji pak od zkonstruování parního stroje. Na intenzitě však získaly zejména během 20. století, a především v jeho posledních desetiletích. Počet obyvatel naší planety stoupl od roku 1900 pětkrát, průměrná doba dožití se zdvojnásobila. Nárůst doby dožití přesáhl „míru, kterou by mohl způsobit přírodní výběr“, jak konstatoval biolog Joshua Lederberg, který už ve 33 letech získal Nobelovu cenu za práci v oboru genetiky bakterií. Ve skvělém a naléhavém projevu na virologické konferenci konané v roce 1989 ve